

ZSIGMOND GÁBOR

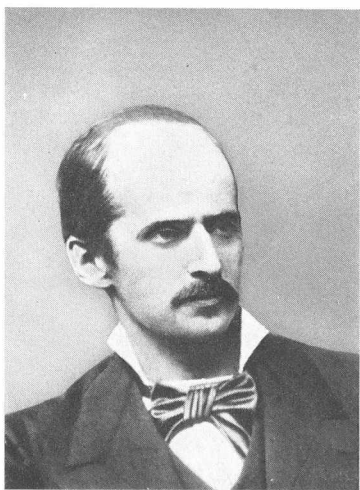
★

BEÖTHY LEÓ

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

ORTUTAY GYULA

507943

ZSIGMOND GÁBOR

BEÖTHY LEÓ

AKADÉMIAI KIADÓ

BUDAPEST 1974

**MTA
KIK**

480627

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 0176 7 összkiadás száma

ISBN 963 05 0177 5 a kötet száma

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1974

Zsigmond Gábor

Printed in Hungary

TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvlelt 4460 /197 4 sz.

TARTALOM

Ifjúság és irodalom (1839—1863)	7
Újságíró és közgazdász (1863—1867)	30
A statisztikus (1867—1876)	48
A közgazdaságtól a társadalom tudományaig (1876—1880)	60
A társadalmi antropológia szolgálatában (1880—1886)	109
Beöthy Leó és a magyar tudománytörténet	125
Bibliográfia	155

IFJÚSÁG ÉS IRODALOM

(1839–1863)

A Beöthy-família, amely Erdély régi családjai közé tartozott, a XVIII. század második felétől kezdve egyre fontosabb szerepet játszott elébb Bihar megye, később az egész ország politikai életében. Beöthy Mihály 1760-ban lett Bihar megye alispánja, Imre fia volt Beöthy Leó nagyatyja. Másik fiától származtak Beöthy Ödön és Beöthy László, a reformkor és forradalom majdan emlékezetes alakjai. Beöthy Imre hétszemély-nőközt Sándor fia követte a jogi pályán, és eredményes megyei

munkája elismeréseképpen került ő is a Helytartótanácsához Budára és lett a királyi jogügyek igazgatója: királyi fiskus. Az 1830-as évek dereka komoly erkölcsi dilemma elé állította a királyi ügyészeket. Az udvar, s különösen Metternich nyomására megkezdődtek az előkészületek egy koholt és elrettentő célzatú politikai perre, amelynek első áldozatai az országgyűlési ifjak közül kerültek ki. József nádor minden haladéka és kibúvója ellenére a hamis tanúzások és besúgói jelentések perré értek, így adott Beöthy Sándor az 1836. május 20-án kelt nádori levél értelmében elfogatási parancsot Lovassy László és társai ellen. A Beöthy

családot sem kerülte el a terror hulláma, Beöthy László egyik fiát is meghurcolták, Beöthy Mihály, aki a megpróbáltatásoktól megőrült, egy ausztriai elmeegógyintézetben halt meg. Beöthy László és öccse, Ödön a reformkortól kezdve a haladás oldalán állottak, Beöthy Ödön a megye országgyűlési követe volt az 1832—36-os országgyűlésen, majd a Tisza Lajos által szervezett minden erőszakos megmozdulás ellenére lett 1841-ben alispán és 1843-ban ismét követ. A reformkori vitákban tanúsított bátorsággal vett részt az 1848—49-es forradalomban is mint Kossuth Lajos legendás kormánybiztosa. A forradalom bukása

után emigrációba ment, Európa vándora lett, Jersey szigetét választotta menedékül, hogy találkozhasson Victor Hugóval. Ugyanitt tartózkodott egy ideig a fiatal Orbán Balázs is. Idegenben érte a halál, két árvát hagyva itt-hon.

A közélettől már jó ideje visszavonult Beöthy Sándor családját sem kímélte a forradalmat követő vihar, elszegényedtek, az apa halála után a rokonság segített a gyerekek felnevelésében. Nehéz körülmények között kezdte meg tanulmányait Beöthy Leó, az elemi iskola után csupán három latin osztályt járt ki, majd egy volt pap nevelősködött mellette, míg végül

tizennégy éves korára egyedül maradt tanulmányaiban. A nehézségek nem szegték kedvét, szívósan folytatta a tanulást, járatos lett a görög, latin és német nyelv mellett az angolban és franciában is. Az ókor történelme izgatta leginkább, nagy lelkesedéssel bújta az idegen elnyomók elleni harcok történetét, azoknak a motívumai ihlették az *Achemenidák utóda* című első regényét. Művében az elnyomott perzsák harcát mutatta be a partuszkok ellen, fiatal főhőse, egy nagy múltú család sarja, a múlt varázsos „sugallatára” fog beleküzdelmébe, amely győzelemmel és az elnyomott nép felszabadulásával végződik.

Regényének Pesty Frigyes frissen megindult lapja, a temesvári „Delejtű” adott helyet 1859-ben. Nem véletlen, hogy Beöthy választása erre a lapra esett, amelynek engedélyezése és megindulása a kortársak számára nagy meglepetést okozott. Pesty politikai múltja önmagáért beszélt, 1848–49-ben a honvédelmi minisztérium tagja volt. A világosi fegyverletétel után emigrált, majd vállalva a börtönbüntetést is, rövidesen hazatért. Kiszabadulása után folytatta történeti munkásságát, megindítója és szervezője volt a történeti helynévkutatásnak és tevékeny szerepet vállalt a gazdasági egyesületek megszervezésében. Sokoldalú tu-

dományos és közéleti munkássága elismeréseképpen a Magyar Tudományos Akadémia ~~1859~~-ben tagjává választotta.

1877

A Magyar Tudományos Akadémia munkája az 1848—49-es forradalom és szabadságharc leverése után visszaesett, üléseit csak császári biztos jelenlétében tarthatta és a Bach-rendszer az alapszabályainak módosítására is kényszerítette. A Magyar Tudományos Akadémia új tagokat csak 1858-tól kezdve választhatott, így kerültek be Arany János, Pesty Frigyes, Hunfalvy János. Megválasztásuk annak a jele volt, hogy a politikai reakció és idegen elnyomás nem tudta megtörni a nemzet erőit, ha

azok átmenetileg nem jelentkez-
hettek egyformán az élet minden
területén. Csengery Antal írta
a *Történeti tanulmányok és jellem-
rajzok* című kétkötetes műve első
kiadása előszavában, hogy az ötve-
nes években „... a tudományok
és irodalom művelésén kívül alig
maradt nyitva út hazánkban a köz-
pálya embereinek...”. Mindkettő
elemi erővel támadta az önkény-
uralmat és segítette elő a maga
módján annak felszámolását. Az
1850–1865 közötti időszak szel-
lemi életének jellemzésére érdemes
idézni Kautz Gyula *A nemzet-
gazdasági eszmék története Magyar-
országon* című, 1868-ban Pesten
megjelent, rendkívül színvonalas

könyvéből a következő részletet:

„Mintha a politikai köztevékenység pályájáról *leszorult nemzeti szellem* s nemzeti erők a tudomány és irodalom csendes, de nem kevésbé hatékony művelésében kerestek és találtak volna menhelyet, és alkotásra tért, vagy mintha a mostoha sors kárpótlásul mindazon nagy és szent javakért, miket tőlünk elrabolt, a *cultura* és *tudományosság* szellemi kincseivel akart volna kiengesztelni bennünket: az 1850-től napjainkig lefolyt idők örvendetes lánczolatát képezik nem sikernélküli tudományos és irodalmi törekvéseknek részünkről úgy, hogy kevés ága van

az emberi tudalomnak, mely hazánkban ez időszak alatt *parlagon* maradt, vagy egészen eredmény nélkül műveltetett volna, s ha valahol, bizonyára minálunk és ez időben bizonyult be mély igazságot rejtő értelme a nagy római bölcselő azon mondatának: *«peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit»*.

S valóban, akár a bölcséleti és a történelmi vagy nyelvészeti tudományokat, akár a jogot és a politikát, akár a nemzetgazdaságtant és a statisztikát, akár a matematikai és természettudományokat, akár végre a tudományos szaklapokat és folyóirati literatúrát tekintjük: mindenütt tapasztalha-

tók az emelkedés, az előretörekvés, az önállóbb alkotás jelenségei.

Nem állhat feladatunk e tekintetben részletekbe ereszkedni. Legyen ezért elég utalnunk egyszerűen arra, mily élénk s termékeny lendületet vett históriai irodalmunk egy Bartal György, Horváth Mihály, Szalay László, gróf Teleki, Wenczel Gusztáv, Salamon Ferencz, Kerékjártó Alajos, Toldy Ferencz, Szabó Károly, Csengéry s több más monographista nagybecsű dolgozataival; mily öröndetes haladásnak tanújelei: a *geographia és statisztika* terén egy Fényes (újabb), Palugyay, Konek, Hunfalvy (János) munkái; a *jogtudományén* Wenczel, Suhayda,

Pauler, Récsy, Baintner, Hoffmann tan- és kézikönyvei; a *nyelvészetén* Czuczor, Hunfalvy Pál, Lukács Móricz, Fábián, Mátyás, Szepessy, Vámbéry és Riedl dolgozatai; a *bölcsészetén* Horváth Cyrill, Greguss és Purgstaller kisebb-nagyobb értekezései; a matematikai, *természettani* és gyógytudományi téren Petzval és Preiss, Komnenovich és Corzán, Thán és Nendtwich, Stoczek és Krusper, Balogh és mások művei; végre a minket különösen illető *státustudományokban* egy báró Eötvös és gróf Desewffy, egy Lónyay és Korizmicz, egy Deák és Szalay, Trefort és Csengery, egy Karvassy és Weninger, Keleti és Érkövy

dolgozatai, megannyi maradandó értékű alkotásai a magyar tudományos szellemnek, s kétségtelen bizonyságok arra nézvéen, hogy hazánkban ez időben a komoly tudományos irány határozottan érvényre jutott, s hogy az ízlés és compositio, a művészi szerkesztés és felfogás, az alkotási képesség s az egyetemiesb *nézetirány tekintében* is jóval előbbre haladtunk.

Az egyéni tudományosság ez eredményes munkássága mellett a *testületi és társulati* tevékenység is hasonlíthatatlanul termékenyebb, mint az előbbi időszakokban. Szóló tanúbizonyysága ennek az új életre ébredt *magyar tudományos akadémia*, mely egy-két jelesének, s név

szerint Csengerynek kezdeményezésére, mind általános, mind különösen osztályokra szakadó tudományos működésében már is a legörvendetesebb eredményeket bírja (névszerint történelmi, nyelvészeti, statisztikai, archeologiai irányban) felmutatni. . .”

Tudományos igény jelentkezett a közgazdaság terén is, amely egyébként minden másnál inkább alkalmasnak tűnt, ha közvetve is, politikai nézetek fejtegetésére és ismertetésére. Az utóbbi szempontjából nagy jelentősége volt annak, hogy a szaklapok, így pl. a Pesty Frigyes szerkesztésében megjelenő „Delejtű”, ahol Kautznak is megjelentek tanulmányai Kervei néven,

kisebb-nagyobb mértékben mentesültek a cenzúra bénító hatása alól.

A helyzet szempontjából jellemző volt a program, amelyet a „Delejtű” első száma tartalmazott. A gazdasági, történeti és természettudományos ismeretközlésen túl Pesty célkitűzései nagyobbak voltak, egyre jobban kidomborodott a lap politikai jellege és az a törekvés, hogy a politika tudományos megalapozást nyerjen. Fontos szerepet tulajdonított Pesty a gazdasági kérdéseknek, még hozzá a társadalmi vonatkozásokkal összefüggésben. Beöthyre nagy hatást gyakorolt Pesty emberileg is; fejlődése szempontjából jelentős volt a hozzáfűződő kapcsolat.

Pesty Frigyes 1860 szeptemberében másodszor is letartóztatták lapjának egyre merészebbé válása miatt, és egy csehországi börtönbe vitték, ahol több hónapot raboskodott. Pesty újabb meghurcolása idején Beöthy már Pesten lakott. Beöthy Ödön özvegye, a helytállásáról közismert Csanády Lujza fogadta be a fiatal író, aki- nek a továbbiakban komoly támogatást nyújtott. Beöthy újabb írásai, közöttük az *Áldozatok* című regény, Vajda János lapjában, a „Hölgyfutár”-ban jelentek meg 1860-tól. Az 1860-ban kiadott *Áldozatok* a Nero korabeli Rómát jeleníti meg, és néhol stendhali mélységű leírása az önkényuralmi

rendszer belső mechanizmusának. Az egymást felváltó császárok által létrehozott, de őket túlélő, és velük szemben önállósuló erőszak-szervezet jelentkezését írta le izgalmasan. Bátor és művészi értékű alkotása nagy sikert aratott és olvasói újabb regényei megjelenését várták.

Beöthyt azonban a kor szellemének megfelelően újabb kérdések kezdték foglalkoztatni. Azon kedvező indításon túl, amelyet Pesty Frigyes barátsága jelentett számára, igen termékeny volt életének az a szakasza, amikor tagja lett annak a kis társaságnak, amely unokabátyjának, Beöthy Ákosnak, valamint Kállay Béni és ifjabb Szö-

gyény László részvételével jött létre. Valamennyien ahhoz az új nemzedékhez tartoztak, amelyet már nem a „mi történt”, hanem a „mit tegyünk” kérdése foglalkoztatott. Kortársai voltak Csernisevskijnek, akinek *Mit tegyünk?* című nagy feltűnést és visszhangot keltő írása 1863-ban jelent meg. Csernisevskijre és magyar kortársaira is érezhető hatással volt az amerikai közgazdaság új nagy egyénisége, Henry Ch. Carey. Carey alapgondolata az volt, hogy az ember a tudás segítségével úrrá tud válni a természetén és a társadalom törvényszerűségeinek felismerése révén sorsa tudatos irányítójává lehet. Carey eszméi sok

közös vonást mutattak Saint-Simon és Comte nézeteivel, de különös hangsúlyt adott állásfoglalásainak, hogy olyan ország fia volt, amelynek sok behoznivalója volt a világ akkori fejlett országaival szemben, és amelyről az egykori anyaországban, Angliában még nem is olyan régen lekicsinylően nyilatkoztak. Carey valóságos apostolává vált a viszonylag elmaradott államok felemelkedésének, tagadva azt a tételt, hogy törvényszerű és örök az olyan nemzetközi munkamegosztás, amelyben egyes országok és népek elmaradása feltétele egyes népek és hatalmak előrehaladásának. Carey mellett Saint-Simon és Comte

eszméi is hatást gyakoroltak a két Beöthy, Kállay Béni és Szögyény László gondolkodására. Sajátos színt kölcsönzött a csoportnak a rendkívül fogékony eszű és tehetséges Kállay, akinek érdeklődése és műveltsége nem korlátozódott a hagyományos műveltségi tárgyra. A fizika, kémia és matematika ugyanakkor nem maradt öncélú érdeklődés, hanem a kor általános tendenciájának megfelelően iskolául és mintául szolgált a társadalomtudományok területén is oly kívánatos tudományos megalapozottságú törvényszerűségek eléréséhez.

A tudomány — beleértve most már a társadalomtudományokat

is —, hatalmas eszköznek ígérkezett Magyarország nemzeti függetlensége, korszerű társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális fejlődése biztosításához. Ezeknek a gondolatoknak megismerése és megértése nagy szerepet játszott abban, hogy Beöthy Leó érdeklődése egyre inkább a kulcskérdést jelentő gazdaság felé terelődött. A fordulat szempontjából figyelemre méltó *Gondolataim* című verse, amely a „Hölgyfutár” 1863. augusztus 20-i számában jelent meg. Az újság első oldalát szinte teljes egészében betöltő hosszú költeménye önbírálat és egyben búcsú is az irodalomtól. A vers első képei a „rabszolga” múlt után egy kép-

zelt, boldog jövőt vetítenek az olvasó elé. Ezt az utat végigjárva a költő képzelete a fantázia világába lép, a természet millió csodájának megismerése után. Azonban sem a történelem látomásai, az anyag örök kérdései, a képzelet tágas birodalma nem jelent megnyugvást számára. A költő új célokat tűz ki maga elé, amelyet a költemény két utolsó sora fogalmaz meg:

„És a munka, ész nem képzelet
foganthat tetteket!”

Irodalmi munkásságának ez a gyors és végleges lezárása a sikeres kezdetek után a kortársak számára is meglepetést jelentett. Igaz, a

következő években megjelent több műfordítása, így Edmond About társadalmi szatírája az *Egy jegyző orra*, és Jules Verne akadályokat nem ismerő tudósainak regénye, az *Utazás a Föld középpontja felé*. Beöthy 1863-tól azonban már láthatóan elkötelezte magát a közgazdaság mellett. Amidőn 1863 őszén Rózsaági Antal új közgazdasági lapot indított, Beöthy a „Magyar Közgazda” főmunkatársa lett, és ezzel lezárult életének első, élményekben és elhatározásokban gazdag szakasza.

ÚJSÁGÍRÓ ÉS KÖZGAZDÁSZ

(1863 – 1867)

Rózsaági Antal, a „Magyar Közgazda” tulajdonos szerkesztője a szabadságharc idején Guyon Richárd oldalán harcolt és Branyiskónál súlyosan megsebesült, majd 1849-ben börtönbe vetették. Jónevű író és műfordító volt, a francia irodalom egyik hazai ismerője és terjesztője és azon túl a közgazdaság szenvedélyes művelője. A „Magyar Közgazda” elméleti és gyakorlati közgazdasági irányvonalát Beöthy tevékenysége erősen megszabta, a hetenként megjelent lap minden egyes szá-

mában jelentek meg cikkei és statisztikai összeállításai. Írásai sohasem korlátozódtak pusztán gazdasági vonatkozásokra, látta a reformkor által is példának tartott és az egész világ által magasztalt Anglia kapitalista fejlődésének árnyoldalait is. A szociális kérdések iránti érzékenységet jelezte pl. a nyugdíj körüli Európa-szerte kibontakozó vitába való bekapcsolódása, amikor is a biztosításnak az egész társadalomra való kötelező kiterjesztését javasolta. Beöthy két kérdés foglalkoztatta leginkább, és az ezekkel kapcsolatos elméletek tették rá a legnagyobb hatást. Az első a gazdasági függetlenség kérdése, amelyhez Carey „új véd-

vámos” eszméit használta fel, a második a szociális feszültségek jelentkezése, ennek megértéséhez Saint-Simon tanulmányait forgatta. Beöthy írásai egyre nagyobb érdeklődést és elismerést váltottak ki és pályája újabb és emelkedő szakaszát jelenti, amikor 1865-ben Jókai Mór felkérte a szerkesztésben meginduló „Hon” című lap közgazdasági rovatának a vezetésére.

A „Hon” közgazdasági rovata irányítójaként Beöthy nagy gondot fordított az alapos és részletes tájékoztatásra. A gazdasági és pénzügyi problémák sokoldalú és adatokkal alátámasztott tárgyalása módszerbelileg is újat jelentett és

fogékonnyá tette a statisztika olyan kezelése iránt, amelyet az ismert belga matematikus és statisztikus, A. Quételet valósított meg. Quételet munkásságának hatása nem korlátozódott a szaktudományra, kiterjedt az egész társadalomtudomány területére és a hazai tudományos gondolkodásban elsősorban Buckle angol történész munkáin keresztül vált ismertté és hódított tért. Beöthy tanulmányai 1865-ben kezdtek megjelenni a „Hon”-ban, a mindennapos statisztikai összeállításokkal együtt. Cikkeinek jelentős része vitajellegű volt. Érdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni a jegybank kérdésével foglalkozó állásfoglalá-

sát. Anglia közgazdászai között vita folyt az egyetlen, illetve több jegybank kérdéséről. Az „Economist”, a korszerű közgazdaság és társadalomtudomány egyik vezető fóruma, az egyetlen jegybank mellett tört lándzsát, figyelembe véve a központi pénzügyi szerepét egy fejlett országban. Az „Economist” véleményét osztrák részről egyesek ürügyül kívánták felhasználni arra, hogy Magyarország gazdasági és politikai helyzetét a leendő dualista rendszeren belül, pl. Skócia állásához hasonlóan, tartományi szinten próbálják kijelölni. Más esetben Louis Blanc és Proudhon nézeteit próbálta a „Neue Freie Presse” felhasználni

arra, és az átlátszó szándékra Beöthy legott rámutatott, hogy a porosz—osztrák háborúban meggyengült Bécs számára, a magyar tulajdonok jelentős részének az „államosításával” anyagi erőforrás nyitását propagálja. Beöthy állásfoglalásai nemcsak az új elméletekben való jártasságát árulták el, hanem az elméletek gyakorlati alkalmazása iránti finom érzékét is.

Az egykori baráti kör tagjainak kapcsolata már 1864 körül kezdett meggyengülni, Kállay és Szögyény ekkor indult hosszabb európai útra, majd onnan visszatérve Kállay lefordította J. Stuart Mill *A szabadságról* című munkáját.

Az utak elválásának jele volt Beöthy hosszabb bírálata, amelyet Kállaynak Stuart Mill könyvéhez írt előszaváról a „Hon” hasábjain írt. Kállay Béni a feltétel nélküli liberalizmus híve volt, és attól nemcsak gazdasági és társadalmi, hanem nemzeti vonatkozásban is, előbb-utóbb, és ha megrázkódtatások árán is, végső fokon az életre való erők érvényesülését várta. A nyugat-európai szint elérése volt számára a nagy próbatétel, és ennek sikere érdekében, háttérbe szorultak nála — akárcsak Vajda János emlékezetes röpiratában, az 1862-ben kiadott *Polgársulásban* — a társadalmi és nemzeti jellegű aggodalmak és fenntartások.

1867-re nemcsak összeverbuválódott, hanem már figyelemre méltó publicisztikai tevékenységet fejtett ki az a kis csoport, amely a nemzeti és szociális kérdésekben egyaránt mélyebb analízist kívánt és a fejlődést nem a szabadverseny sémája szerint képzelte el. Pesty Frigyes, Beöthy Leó, Hunfalvy János helyes érvelésének alátámasztására és a hazai közvélemény tájékoztatására Halász Imre 1867-ben lefordította Carey *Társadalmi tudomány* című művét. Carey-t egyébként Magyarországon Trefort ismertette, elsősorban a Magyar Tudományos Akadémián tartott egyik előadásában, amely azután megjelent a Pesti Napló 1863.

február 24-i számában. Trefort azonban Kautz szerint nem volt olyan buzgó tisztelője Carey-nek, mint Pesty Frigyes, Halász Imre vagy Beöthy Leó. Halász rövid bevezető tanulmányában felismerhetőek azok az elemek, amelyeket a magyar követők fontosnak tartottak. Bevezetésképpen leszögezte: Carey világosan kimutatta, hogy a főleg Adam Smith-re és Ricardóra hivatkozó közgazdasági iskola, amely mindmáig a legtöbb hívet toborozta magának, nem jelentette az utolsó szót a tudományág fejlődésében. Carey szerint az iskola egyik alapvető fogyatékosága abban rejlik, hogy „klasszikusnak” és egyben örök-

érvényűnek minősít egy olyan fejlődést, amely ha történetileg jelentős és indokolt is volt, nem szolgálhat egyetemes érvényű példának. Carey felrója a „laissez faire” iskolának azonkívül, hogy a gazdasági élet törvényszerűségeinek vizsgálatánál csupán az érték és csere kérdéseit boncolgatták, kiragadva azokat a gazdasági élet komplex egészéből. Carey számára nem a vagyon, hanem a társulás jelentette az emberi társadalom fejlődésének hajtóerejét.

Szemlélete optimista volt, nem osztotta Malthus és számos követője borúlátását, és nem ítélte az emberiség többségét — nagyon is vitatható törvényszerűségekre való

hivatkozással — örökös szegénységre és szolgaságra. A népek egymás közötti és a társadalom belső viszonyait tekintve Carey az egyenlőség, együttműködés és sokféleség híve volt, innen az ún. „helyi központok” elmélete is. Ennek értelmében minden népnek a fejlődés tetejét kell elérnie, a munkamegosztás és kooperáció csak egyenlők között folyhat töretlenül és igazságosan. Carey határozott ellenzője volt minden uniformizálásnak, és annak a nézetnek is, hogy valamely ország vagy rendszer mintául és sablonul szolgálhat minden nép számára.

Carey eszméi nagy visszhangra találtak Oroszországban, Kelet-

Európa számos országában, így Magyarországon is. Carey koncepciója sokaknak a szemében, így Kautz véleménye szerint is visszalépést jelentett, mint a List-féle teória egyik változata. Visszalépést jelentett szerinte egyrészt az európai fejlődésnek Smith és J. B. Say tanításainak megfelelő irányban történő alakulásához viszonyítva, másrészt ahhoz a haladó irányvonalhoz viszonyítva is, amelyet a hazai vonatkozásban Berzeviczy Gergelytől Széchenyi Istvánig, illetve a Széchenyi és nem Kossuth alapelveire épülő 1867-es kiegyezés gazdasági rendszere jelentett. Kautz a klasszikus gazdaságtan hazai legtekintélyesebb és legkép-

zettebb képviselőjeként a gazdaság szabadságának híve volt, amely ha kerülőkkel és áldozatok árán is, de végső fokon az egyén és társadalom közötti harmóniához vezet. Az állam feladata egyengetni és biztosítani azokat a feltételeket, amelyek egyrészt határain belül, másrészt az államok egymásközi viszonylatában biztosítják azt az áramlást, amely társadalmi és nemzetközi mértékben az emberiség javát szolgáló munkamegosztáshoz vezet. A hatvanas, de főleg a hetvenes években azonban a fejlettebb kapitalista országokban egyre tarthatatlanabbá váltak a klasszikus gazdaságtan tételei, és a fejlődésnek induló országokban,

így pl. Németországban és az Egyesült Államokban jelentkeztek teoretikusok, mint a német K. E. Dühring és az amerikai Carey, akik elméleteikkel meg akarták óvni kapitalista útra lépő országait a kapitalizmusnak már Franciaországban, de főleg Angliában oly kirívóan jelentkező következményeitől. Dühring ilyen jellegű írásait Keleti Károly ismertette a hazai közvéleménnyel, nem téve ugyanakkor magáévá fenntartás nélkül Dühringnek Carey-vel sokban rokon nézeteit. Mindenesetre sokan, így Beöthy Leó is, egyetértett Carey azon észrevételeivel, hogy nemcsak ápolni kell a nemzeti függetlenségnek és az egyéni

szabadságnak a gondolatát, hanem mindkettőt védelmezni is kell a szabadság elvének korlátlan értelmezésével és gyakorlatával szemben.

Kautz az 1868-ban megjelent *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon* című könyvében elmarasztalta a gazdaság szabadsága elvének és gyakorlatának a bírálóit, de munkájának az alaphangja mégsem az ellentétes álláspontok felülkerekedésétől való félelem, hanem az a meggyőződés, hogy a hazai fejlődés az általa is helyeselt főirányban halad. Elég-tételt jelentett számára, hogy Kossuth védegyletének egykori

hívei közül Deák vagy Gorove a hatvanas évek első felében elhatározták magukat a szabadversenynek és védvámnak szélső irányzataitól és legalábbis az osztrák — magyar viszony terén a realitásokkal számoló és az európai fejlődéssel egybeeső irányvonal mellett kötelezték el magukat.

A kormány összetétele, Eötvös József, Trefort, Csengery, Gyulai reformkort megjárt nemzedéke, politikai tapasztalataik, európai műveltségük és látóköriük, személyes emberi tulajdonságaik ugyanakkor ígéretet jelentettek Beöthy, Halász és mások számára arra, hogy az ország, amelyet ez a generáció ébresztett fel szellemi bénultságá-

ból, képes lesz vezetésük alatt évszázados elmaradását behozni és felzárkózni azon államok közé, amelyeknek példaképe a virágkorát élő, viktoriánus Anglia volt. A tapasztalt és tekintélyes „öregek” mellett bizalommal és reményekkel, és nem utolsósorban nagy ambícióval jelentkeztek a tudomány és technika, a tudomány és gazdaság, a kultúra és az emberek nevelhetőségének kihasználásából keletkező hatalmas energia „ki-fejtésében” és felhasználásában segíteni akaró fiatalok, Halász Gábor szavaival a „magyar viktoriánusok” második nemzedéke. Ezek a fiatalok, akik a forradalmat fiatalon vagy gyerekfejjel érték meg, nem

tagadták meg az előző generáció eredményeit, nem vélekedtek Turgenyev hőiséhez, Bazarovhoz hasonlóan az apákról mint elmaradt emberekről, akik eljátszották kis játékaikat. Látták, hogy ők kezdték meg a tudományos igényű társadalomtudomány alapján egy korszerű társadalomirányítás első elemeinek meghonosítását hazánkban, és ezt az utat a fiatalok az új eredmények felhasználásával kívánták folytatni.

A STATISZTIKUS

(1867—1876)

Keleti Károly 1867 tavaszán emlékiratot készített Gorove István felkérésére a leendő Földművelés-, Ipar-, és Kereskedelemügyi Minisztérium kebelén belül felállítandó statisztikai osztály kérdéséről. Keleti Károly javaslatai alapján Gorove felkérte Beöthy Leót a minisztérium munkájában való részvételre. Beöthy készséggel elfogadta a megbízatást, amelyben lehetőséget látott arra, hogy elképzeléseit a gyakorlatban is megvalósíthassa.

A statisztika jelentősége megnőtt Magyarországon is a hatvanas években. Csengery Antal indítványára 1860 májusában létrejött a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai Bizottsága, ennek orgánuma lett előbb a „Statisztikai Közlemények”, majd 1865-től a „Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények”. A minisztériumi statisztikai osztály vezetője Keleti Károly lett, munkatársai pedig Barsi József, Beöthy Leó, Halász Imre és Hunfalvy János. Az osztály összetétele figyelemre méltó, nemcsak Beöthy és Halász részvétele, hanem Barsi és Hunfalvy politikai múltja miatt is. Barsi is, Hunfalvy

is börtönbüntetést szenvedett az 1848–49-es forradalomban való részvételéért. Barsi József bicskei katolikus plébános volt a forradalom kitörésekor, de csakhamar Kossuth híve és egyik legmerészebb tollforgatója lett. A gyászos emlékű Újépületben ítélték 1849-ben húszévi fogságra cikkei miatt. Börtönéveiről *Utazás ismeretlen állomás felé* című könyvében számolt be. Olmützi raboskodása idején fordult meg a börtönben Bakunyin is mint politikai fogoly. Barsit nem törte meg a fogság, szellemben és akaratban épen került haza 1856-ban. Deák Ferenc javaslatára került a statisztikai osz-

tályhoz, itt kezdte meg kimondottan statisztikai jellegű tevékenységét és hamarosan az oktatásügyi statisztika kitűnő szakembere lett. Amíg Barsi József kizárólag politikai múltjáért került a minisztériumba, addig Hunfalvy János személyében nemcsak a forradalomban vállalt tevékenység, hanem a közel húsz évre visszatekintő tudományos munkásság is elismerést nyert. Hunfalvy már 1846-ban statisztikát tanított a késmárki líceumban, majd a „Statisztikai Közlemények” szerkesztője volt 1861-től 1869-ig, tevékenysége a magyar statisztikai gondolkodás újjászületésének egész korszakát

felölelte. Számtalan földrajzi tanulmánya a tudományos földrajz létrejöttét készítette elő az ötvenes években, s úttörő munkásságát ismerte el a Magyar Tudományos Akadémia akkor, amikor 1859-ben tagjává választotta. Minisztériumi tevékenysége megkezdésekor Hunfalvy több mint hetven statisztikai, földrajzi, közgazdasági cikkét és tanulmányát jelentette meg már, így az osztály legnagyobb tudományos ranggal rendelkező tagja volt.

Gorove minisztersége és Keleti Károly mint az osztály vezetője jelezték, hogy a statisztikai osztály többségét kitevő védvám irányzat

hívei zarvatalanul képviselhetik álláspontjukat. Beöthy első hivatalos statisztikai tanulmányai a magyar—osztrák gazdasági kapcsolatokkal foglalkoztak az 1866. és 1867. évben. Ezen munkái megírása eleinte hallatlan nehézségekbe ütköztek, nem lévén szerv, amely a két ország tényleges forgalmát mérte és ellenőrizte volna. A szállítási vállalatok bevonásával sikerült minden osztrák elzárkózás ellenére valós értékeket megállapítania. Következésetesen fenntartott nézetei nem akadályozták meg Beöthyt abban, hogy a kiegyezés által felgyorsított kapcsolatokat pozitívnak minősítse, lényegében helye-

selte az adott időszakban a kereskedelmi kapcsolatok eme új és dinamikus felfutását. Munkásságának e korszakát maga ismertette első nagyobb tanulmányában, *A kereskedelem*ben.

A minisztérium 1868-ban és 1869-ben statisztikai tanfolyamokat indított egyrészt a korszerű fejlődéssel való lépéstartás, másrészt képzett utánpótlás biztosítása érdekében. Az előadók között szerepelt Hunfalvy is, Beöthy is. Beöthy előadásainak alapját 1869-ben megjelent *Kereskedelem* című könyve adta, amely azonban nem egyedül gazdasági, hanem társadalmi kérdésekkel is foglalkozott.

Műve első részében a nemzetközi munkamegosztás aktuális problematikáját tárgyalta. Carey nyomdokán haladva kimutatta, hogy a fennálló helyzet a fejlett országok, elsősorban Anglia szempontjából előnyös. A történetileg kialakult, de nem törvényszerű helyzetet nem lehet Beöthy szerint véglegesnek tekinteni, és örökérvényű gazdasági doktrína alapjává tenni. Carey hazája, az Egyesült Államok a jelen megítélése és a jövő lehetőségei mérlegelése után közelebb állt Beöthyhez, mint az addigi „példaképek”. Az Egyesült Államokban a polgárháború után meggyorsult a kapitalista fejlődés, de az ország gazdasága változatlanul

védelemre szorult. A védvám amerikai hívei és magyar követői számára elképzelésük nem a merkantilizmus rendszeréhez való visszatérést, hanem az adott időszak átmeneti gazdaságpolitikáját jelentette. Ezeket az elveket a magyar viszonyokra alkalmazva Beöthy hangsúlyozta, hogy a Magyarország és Ausztria között fennálló viszony nem hasonlítható pl. a német vámunió egyes államai közötti kapcsolathoz, Magyarország független állam és ennek megfelelően önálló gazdasági struktúrával kell rendelkeznie. A külkereskedelem fejlődésével kapcsolatban kifejtette, hogy egy ország jólétének mutatója nem az aktív kül-

kereskedelem, hanem a fejlett belső piac, mivel a mennyiségileg kedvező képet mutató külkereskedelem képe mögött egyoldalú és fejletlen gazdaságra jellemző mezőgazdasági és nyersanyagtelek húzódnak meg. Beöthy befejezésül nemcsak a gazdasági, de a társadalmi folyamatok megtervezésének fontosságát hangsúlyozta, felhíva az olvasók figyelmét Saint-Simon munkásságára.

Több jel sejtette, hogy Beöthy érdeklődése egyre inkább kimon-
dottan társadalmi kérdések felé irányul, de a hangsúly pillanatnyilag még a gazdaságra és a statisztikára helyeződött. A statisztikai tanfolyamok eredményes lezárulása-

val Beöthyt tevékenysége elismeréséül osztálytanácsossá nevezték ki, és beválasztották az Országos Statisztikai Tanácsba. 1871-ben megvalósult Keleti Károly régi elképzelése, és a statisztikai osztály kivált a minisztériumból, és később létrejött az Országos Statisztikai Hivatal. Ezzel az ország társadalmi, gazdasági, kulturális életét vizsgáló intézmény nemcsak szervezetileg, de tartalmilag is teljesen önálló lett. Keleti Károly Beöthyt nevezte ki aligazgatóvá, és egyetlen munkatársa lett, akire fontos irányítási és szervezési feladatokat bízott. Ezekben az években Beöthy nemcsak a Statisztikai Hivatal kiadványait szerkesztette, számos, saját

összeállítást közölt, hanem 1875-
ben *A bankügy elmélete* címmel
terjedelmes pénzügyi tartalmú
munkát adott ki.

A KÖZGAZDASÁGTÓL
A TÁRSADALOM TUDOMÁNYÁIG
(1876—1880)

Beöthy munkásságának fő hajtóereje mindig is a társadalmi kérdések iránti olthatatlan érdeklődése volt. A megismert módszerek fokozatosan elégtelenné váltak, új és egyre tudományosabb szemléletek jelentkeztek, ez vezette Beöthyt az irodalomtól a politikai jellegű gazdasági újságírás területére, majd a statisztika és a kormányzati kérdések vizsgálatához. Az államgépezet megszilárdulásával lezárultak a „hősi idők”, a kezdeti lelkes, többségében autodidakta gárdát egyrészt jól képzett

szakemberek, a kormányzat megbízható hivatalnokai, másrészt a megyékből egyre erőteljesebben feláramló szürke, hétköznapi réteg kezdte felváltani. Beöthy egyre kevésbé elégedett meg a társadalmi jelenségek feltérképezésével, amelyeket évről évre szigorú alapos-sággal állított össze, a tények közötti összefüggések kezdték érdekelni. *A bankügy elmélete* című művel 1875-ben végleg lezárult Beöthy életének az a korszaka, amelyet főként a gazdasági kérdéseknek, illetve azok egyes társadalomtudományi vonatkozásainak szentelt. Beöthyéhez hasonlóan változások történtek generációja gondolkodásában és pályafutásá-

ban. Halász Imre, aki a statisztikai osztálytól kiválva a „Pester Lloyd” szerkesztője, majd Andrássy Gyula miniszterelnökségi sajtóhivatalának vezetője lett, 1872-ben végképp hátat fordított a hivatalos tevékenységnek, és visszatért az újságíráshoz. Hunfalvy Jánosnak statisztikai munkássága európai elismerést hozott, az 1869. hágai statisztikai kongresszuson, az 1872. szentpétervári nemzetközi kongresszuson megkülönböztetett figyelemben részesült. Szent-Péterváron Quételet, a tudományág legrangosabb alakja egész estét szentelt Hunfalvynak és Keleti Károlynak. Eredményei és azoknak az elismerése ellenére Hunfalvy

egyre inkább a földrajz felé fordult, úgy vélte, hogy a földrajz természetes kapcsolatot hozhat létre a társadalomtudományok és a természettudományok között. A hetvenes évek elején energiája legnagyobb részét a magyar földrajztudomány újjászervezése kötötte le, fáradozásai eredményeképpen jöhetett létre 1872-ben a Magyar Földrajzi Társaság. Kállay Béni 1875-ben tért vissza belgrádi beosztásából, hogy a továbbiakban a korszerű, illetve korszerűsítendő konzervativizmus szószólójaként jelentkezzen.

Az 1870-es évek eleje mozgásba hozta az egész magyar közéletet. A dualizmus alapvető kérdéseinek

megoldatlansága ezúttal nem egyes előrelátó gondolkodók írásaiban, hanem aktuális eseményekben, kibogozhatatlan problémák garmadában jelentkezett. Ezek közé tartozott az 1873-as gazdasági válság és ennek körülményei között az új gazdasági megegyezés kérdése, amely közvetve ismét a politikai kiegyezés kérdéseit tűzte a napirendre; továbbá a nemzetiségi kérdés, megterhelve a Balkánon kialakult robbanékony helyzettel; végül a hőn óhajtott kapitalista fejlődés első „mérges gyümölcsei”: a társadalmi feszültségek.

Mindezek figyelembevételével fogott hozzá Beöthy 1876-ban új könyvének megírásához. Közvet-

len indítékául a közelgő és a közvéleményt élénken foglalkoztató osztrák—magyar gazdasági meg egyezés és az azzal kapcsolatos lehetőségek szolgáltak. A *Nemzetlét* című, már címében is sokatmondó művében a szerző Magyarország követendő útját nagyobb és új összefüggések figyelembevételével kívánta kijelölni. Alaptétele: egyes népek lemaradása a fejlődésben és esetleges eltűnése a éltviszonyok megváltozásából eredt. Ez annyit jelent, hogy az adott társadalom nem volt képes a változó körülményekhez alkalmazkodni. A sikeres alkalmazkodás nem jelenti azt, hogy az illető népnek nemzeti hagyományait

vagy függetlenségét fel kellene adnia. Az alkalmazkodás nem megy simán, csakis válságok árán érhető el. Beöthy szerint ennyiben az emberi társadalomra is érvényes a darwini „leszármazási elmélet”.

A darwinizmussal a hazai olvasóközönség igen hamar megismerkedhetett. Magyarországra meglepő gyorsasággal érkeztek meg az új kutatások eredményei. Jánosi Ferenc az 1860. évi „Buda-pesti Szemlé”-ben fél év elmúltával ismertette Darwin alapvető művét, *A fajok eredetét*, 1864-ben pedig Rónay Jácint közölt összeállítást Darwin műveiből. Beöthy, aki 1869-től tagja a Nemzeti Kaszinó könyvtári felügyelő bizottságának,

ebben a minőségében is közreműködött, hogy szélesre táruljanak a kapuk a tudomány új eredményei előtt. Ebben nagy szerepe volt a Magyar Tudományos Akadémiának, amelynek új épülete a hatvanas évek közepére készült el, és titkára, majd főtitkára Arany János lett. Halász Gábor írja *Magyar századvég. Korszerű akadémiák* című szép tanulmányában, hogy „a Magyar Tudományos Akadémia új épülete korszerű volt kívül, a reneszánszra emlékezve, amely a pepecselő biedermeier után új, friss stílusizgalmat jelentett, a kezdődő historizmus hódító kedvét, a pompa ábrándját a szürkeségben, de korszerű belülről is,

európai látóköri és modern érdeklődésű tudósaival, a lázas külföldet ismertető munkával, amely a falai között folyt. Elég végignézni kiadványai lajstromát, hogy meggyőződjünk, milyen rögtönösen és gazdagon vezette át a nyugaton uralkodó szellemi áramlatokat magyar földre, ajándékozott meg a történeti, közgazdasági, irodalmi és standardművek fordításával. . .” Az ország szellemi légkörére egyébként jellemző, hogy Darwin hamarabb részesült elismerésben Magyarországon, mint Angliában. Csak 1879-ben tüntette ki a cambridge-i egyetem megtisztelő fokozattal, tíz évvel azután, hogy az „American Philosophical So-

ciety” megbecsülése jeléül tagjává választotta. A Magyar Tudományos Akadémia 1872-ben választotta Darwint tiszteletbeli tagjának, akit egyébként otthonában látogatott meg 1875-ben a neves magyar zoológus, Margó Tivadar.

Beöthy Leó érdeme, hogy kezdettől fogva kritikus álláspontra helyezkedett a darwinizmusnak a társadalomra való mechanikus alkalmazásával kapcsolatban. Az ún. szociáldarwinizmus elmélete és gyakorlata idegen volt Beöthy számára, éppen ezért nemcsak érthetetlen, hanem alaptalan volt Pulszky Ágostonnak a kritikája a „Budapesti Szemle” 1877-es évfolyamában. Pulszky abból indult

ki, hogy Darwin tételeit, bármily tetszetősek és divatosak is, nem lehet a társadalomtudomány területén alkalmazni. Ez a megjegyzés Beöthy elmarasztalását jelentette, figyelmen kívül hagyva, hogy Beöthy munkájában aláhúzottan hangsúlyozta, hogy a Darwin által kimutatott törvényszerűség csak az emberi társadalom fejlődésének legalacsonyabb fokain érvényes, a fejlődés későbbi szakaszaiban az együttműködés válik döntővé. Beöthy szerint az emberi tulajdonságok és képességek nem az öröklés, hanem a közlés és tanítás révén fejlődtek. Ennek értelmében az ember és vele együtt a társadalom nevelhető, az emberi társadalom

fejlődése nem geológiai jellegű, hanem tudatos tervszerű tevékenység eredménye. Beöthynél a hangsúly az emberre és társadalmi szerepére, és annak történeti aspektusaira helyeződött. A társadalom fejlettségének mércéje többé nem egyedül a gazdaság, technika vagy anyagi jólét, hanem az emberek egymáshoz való kapcsolata, még hozzá nem a „struggle for life”, az erősebb felülmaradása, a gyengébbnek pusztulása útján, hanem az együttműködés és kölcsönösség alapján. Ennyiben Beöthy nemcsak kortársa, hanem eszmetársa volt azoknak — így mindenekelőtt az amerikai Lester Wardnak, a szerb Bogisičnak és az orosz

Kropotkinnak —, akik eltérő érveléssel és különböző következtetésekkel ugyan, de Spencernek és a korabeli szociáldarwinizmusnak az elutasítását jelentették.

Bogisič munkásságának megismerése indította Beöthy negyvenéves korában arra, hogy szerbül megtanuljon. Nem az egyén, hanem a közösség állott azoknak a kutatásoknak a központjában, amelyet Savigny nyomán, a délszláv jogrendszer eredetét keresve Baltazar Bogisič folytatott. Bogisičnak a zadrugáról szóló fejtegetései nagy figyelmet keltettek egész Európában, Henry Maine nagy lelkesedéssel fogadta megállapításait. Ward és Kropotkin közvetlenül nem

hatottak ugyan Beöthyre, de mindketten eszmetársai voltak. Ward élete és munkásságának első szakasza sok hasonlóságot mutatott Beöthyéhez. Szegény családból származott, tanulmányait egyedül végezte, Beöthyhez hasonlóan „self-made-man” volt. Biológusnak készült, de mint statisztikus kereste meg kenyerét állami alkalmazásban. Gazdasági téren a még védelemre szorult amerikai gazdaság fejlődése érdekében a védvám híve volt, társadalmi téren pedig a kisemberek védelmét szolgáló közhatalom megteremtését szorgalmazta. Biológusként nézve a világot, találóan mutatott rá, hogy a természet pazarló ökonómiáját

az emberi társadalom nem engedheti meg magának. A kultúra igazi értelme éppen a beavatkozás, az irányítás és tervezés, a hasznosnak és jónak ápolása és a károsnak kiiktatása a társadalom életéből. Ward elmélete tagadását jelentette annak, mintha mindennek alapja és célja az egyéniség korlátlan és másokra tekintet nélküli érvényesülésében lenne. A hetvenes évek végén érlelődött és a nyolcvanas évek elején fogalmazódott meg Pjotr Kropotkin *A kölcsönös segítség mint természettörvény* című munkájának az a gondolata, hogy nem a verseny, hanem az együttműködés a fennmaradásnak és fejlődésnek az alapvető tényezője. Kropotkin

a társadalom fejlődésének kezdeti intézményeiben nem a politikai elnyomás csíráit, hanem a társas létet biztosító szerveket látott.

Mindezek figyelembevételével érthető, hogy Beöthy *Nemzetlét* című munkájának nemcsak kimondott vagy rejtett társadalmi mondanivalója, hanem nem kevésbé újszerű gazdasági, pénzügyi és politikai jellegű következtetései is heves vitát váltottak ki. A *Nemzetlét* nemcsak annak a tételnek a jogosultságát vonta kétségbe, hogy egyes társadalmi rétegeket örök alárendeltségre lehet ítélni, hanem azt is, hogy vannak elsőrendű és másodrendű népek vagy nemzettek. A *Nemzetlét* minden eddiginél

határozottabb állásfoglalást jelentett a védvám, sőt az Ausztriától való elkülönülés érdekében. Kautz kötelességének érezte, hogy a *Nemzetlét* vitájával kapcsolatban ismét és minden eddiginél határozottabban szálljon szembe a védvám gazdasági, politikai és társadalmi vonatkozásaival. Hunfalvy János ugyancsak a „Budapesti Szemle” 1881-es évfolyamában védelmébe vette Kautz bírálatával szemben Beöthy. Hunfalvy az egyenlőtlen fejlettségi fokon álló országok szempontjából végzetesnek tartotta a szabadversenyt, és érvei között néprajzi jellegűek is szerepeltek, így pl. háziipar elszorvadása és annak a következményei

az idegen vagy gyarmati uralom körülményei között. Hunfalvy a problematika nagyon is égető vonatkozásaira hívta fel a figyelmet, de a vita idején a fejlemények már túlnőttek a védvám és a szabadverseny hívei közötti nézeteltérések korábbi keretein. A világ egyáltalán nem a klasszikus gazdaságtan által feltételezett általános jólét és anyagi kiegyenlítődés irányában fejlődött. Az aránytalanság társadalmi és nemzetközi téren egyre nagyobb lett, a tőke koncentrációja és a monopóliumok kialakulása, az azokkal együttjáró társadalmi és politikai következmények, végül, de nem utolsósorban éppen az egyenlőtlen fejlődés

tendenciájának az erősödése ki-
élezte az ellentéteket egyrészt a
kapitalista világon belül, másrészt
a fejlett és fejletlen országok között.

A liberalizmus elhalványulásá-
val párhuzamosan hasonló folya-
mat megy végbe Magyarországon
is. Az 1873-as gazdasági válság és
elhúzódása kérdéssé tette a libe-
rális gazdaságpolitikát, az 1875-ös
fúzió nyomán létrejött Szabadelvű
Párt már nem árnyéka, hanem
megcsúfolása volt az egykori poli-
tikai és társadalmi liberalizmusnak.
Az 1877-es osztrák — magyar gazda-
sági megegyezést a közvélemény
többsége a nemzeti érdekek eláru-
lásának tekintette. A liberalizmus-
ban való csalódottság többeket

annak a konzervativizmusnak az irányába terelt, amelynek korszerű jelleget igyekezett adni Angliában Disraeli. A Disraeli által meghirdetett ún. tory demokrácia az össznemzeti és osztályok feletti jelleg hangsúlyozásával, valamint szociális és kulturális reformok beharangozásával alkalmasnak látszott a hagyományos uralmi rendszer fenntartására. A konzervatívok választási sikere és kormányalakítása 1874-ben Angliában és kormányzati vezető szerepük megőrzése — kisebb megszakításokkal — egészen 1906-ig, biztatást jelentett a hazai konzervativizmusnak korszerű formában való fellépése szempontjából. A saint-simoniz-

musban és comte-izmusban rejlő elite-elv minden nehézség nélkül párosult a történeti osztályok vezetőszerepe elméletével és gyakorlatával. A korszerű konzervativizmus hazai teoretikusa Kállay Béni lett, és lapjának, a „Kelet Népé”-nek szerkesztését Halász Imre vállalta. A Bosznia-Hercegovina kérdésével kapcsolatos vitában igen jól megmutatkozott a modern konzervativizmus egy jellemző aspektusa. Kállay a hódítás mellett foglalt állást a parlamenti vitában, ennyiben is magáévá téve példaképének, Disraelinek azt a koncepcióját, hogy a társadalmi rendet nemcsak erős államhatalomra, a hagyományos intézményekre, így

az egyházra való támaszkodásra és kisebb-nagyobb engedmények biztosítására lehet építeni, hanem ezt külső tényezők is elősegítik, mint a belső feszültséget levezető terjeszkedés.

Magyarország szempontjából azonban a területnyereség nem lehetett egyértelműen előnyös. Az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni politikája azzal a veszéllyel járt, hogy eltolódik az az egyensúly Budapest és Bécs között, amely 1867-ben létrejött. Balkáni terjeszkedés esetében megnőhetett volna Horvátország súlya Ausztria szempontjából. A reformkor egyik régi vágású mérsékeltje, az idős Szentkirályi Móric kifejezést is

adott aggodalmainak a „Buda-
pesti Szemle” 1878-as évfolyamá-
ban. Szentkirályi francia tanulmá-
nyokra és statisztikákra hivatkozva
kimutatta, hogy Németország kí-
sérlete Elzász beolvasztására ered-
ménytelen volt, és az is marad.
Mind a rugalmas gazdasági, mind
az erőszakos kísérlet, amely egy
más nép beolvasztására irányul
akár Európában, de sok más helyütt
az egész világon is, kudarcra van
ítélve. Szentkirályi szerint Magyar-
ország olyan történelmi bűnt követ
el déli szomszédja elnyomásakor,
mint Ausztria Lengyelország fel-
osztásakor. Sok tapasztalata birto-
kában és sok meddő elmélet meg-
ismerése után Szentkirályi arra a

meggyőződésre jutott, hogy a népek egymás mellett élésének kérdésével legsikeresebben Beöthy Leó foglalkozott.

A nemzetiségi kérdés hasonló szerepet játszott a társadalmi antropológiai érdeklődés formálásában, mint a gyarmati kérdés a modern társadalmi antropológia kialakulásában. Az emberiségről alkotott vallásos kép, de a felvilágosodás emberképe is a múlté lett a XIX. század első felében. Helyette egyrészt a rideg és térítő jellegű hang vált uralkodóvá, mint például James Mill *The History of British India* című 1817-ben megjelent könyvében, másrészt a fizikai antropológia, amely rideg osztá-

lyozási rendszerek szerint okoskodott. Az 1850-es évektől kezdődően változott meg a légkör, újból megindultak a nagy tudományos utazások, ismertté váltak az eredmények, megszületett az egyetemes etnológiai irodalom. Új iskolák és új utak alakítói jelentek meg műveikkel: W. Bagehot *Physics and Politics* 1872, Ch. Darwin *The Descent of Man* 1871, J. Lubbock *The Origin of Civilization* 1870, J. F. McLennan *Studies in Ancient History* 1876, H. Maine *Ancient Law* 1861, H. Spencer *Descriptive Sociology* 1873, E. B. Tylor *Primitive Culture* 1871 és számos más kitűnő munka egy új tudományág születését jelezték. Hatásuk nem

korlátozódott kimondottan szakmai területre, közvetve, és nem egyszer szerzőik szándéka ellenére, választ adtak olyan kérdésekre, amelyet a munkásság helyzete, a nemzetiségi probléma, a gyarmati népek sorsa, a XIX. század nagyon is gyakori politikai rendszerváltozásai vetettek fel: Elnyomásra született-e az ember vagy demokráciára? Az örökös harc lesz-e mindig az emberi kapcsolatok alapmotívuma? Változnak-e az emberi tulajdonságok, vagy mindig ugyanazok az emberi gyengeségek és tudatlanságok maradnak döntőek? Lehet-e egy emberi közösséget a teljes egyenlőség alapján megszervezni és fenntartani? Örök kiskorú-

ságra és felsőbb gyámolításra van ítélve az ember, vagy a többség veheti kezébe sorsának irányítását?

A hetvenes években változás jelei mutatkoztak a tudományos gondolkodás terén is. A tudomány általában igyekezett megszabadulni a magát tudományok tudományának tekintő szociológia gyámkodásától. Spencer és Comte egyre inkább bírálat tárgyává váltak nemcsak a természettudósok részéről, akik a deduktív módszerekkel dolgozó, időtől és tértől független kategóriákra hivatkozó, és végleges igazságokra igényt tartó rendszerekben a tudomány fejlődésének akadályát látták, hanem a társadalomtudomány részéről is.

A társadalomtudományok egyre inkább tehertételnek érezték a természettudományok által egy korábbi időszakban kimutatott módszerek mechanikus átvitelét és merev alkalmazását. Renannak és főleg Taine-nek nagy jelentősége volt a társadalomtudománynak mint önálló tudománynak az elfogadtatásában. Mindketten hangsúlyozták a szaktudományoknak, köztük a néprajznak a fontosságát, és a történetietlen kategorizálással szemben a történetiség követelményét állították. Az új szemléletet a hetvenes években inkább az „orvosi” aspektus jellemezte, eltérően Saint-Simon, Comte és Spencer mérnöki, általában tech-

nokrata gondolkodásától. Taine szerint az emberi társadalomnak nemcsak anatómiája és fiziológiája, hanem patológiája is van.

A társadalommal valami baj van; ez a felismerés erősödött Beöthyben is, amikor akadémiai székfoglalója témájául a társadalom keletkezésének problematikáját választotta. 1877-ben a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Károly javaslatára választotta Beöthyt levelező tagjává, ezzel megadva a tudományos elismerést munkásságának a körülötte kialakult heves viták ellenére. Keleti Károly 1876. március 24-én küldött ajánlásában Beöthy munkásságát méltatva különösen a *Nemzetlétre* hívta fel az

Akadémia figyelmét: „... mind mély és komoly tanulmány, mind a széles ismeretek, mind az őszinte meggyőződés valamint független nézetalkotás tekintetében egyike a legjobbaknak, mik újabb időben a társadalmi tudományok körében megjelentek.” Az 1878-as akadémiai nagygyűlés bizonyos fokig utat engedett a Beöthyhez közelálló nézeteknek, így lettek Beöthy mellett Hunfalvy és Barsi József is a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságának a tagjai.

Székfoglalójának bevezetéseként Beöthy a társadalom definícióját adta meg. Értelmezésében a társadalom olyan egyének cso-

portja, ahol megszűnt a belső viszonyok homogenitása a munka megosztása miatt. Ez gyakorlatban azt jelentette, hogy a közös tevékenységeken kívül megjelentek és állandósultak a csoport tagjainak egy részénél olyan munkafolyamatok, amelyek létviszonyaikat a többiekhez képest megváltoztatták. Ez a differenciálódás, amely elsősorban az életkörülmények módosulásában nyilatkozott meg, társadalmi kötelékek kialakulását eredményezte, amely az „egyénre nézve szükségkép a teljes cselekvési szabadság egy részének elvesztésével jár”. Beöthy a továbbiakban megkülönböztette egymástól az állati közösségek funkcionálását és

az emberi társadalom életét. Az emberi társadalmi szerveződés létrejöttéhez és későbbi haladásához az értelem elengedhetetlen tényező, maga az emberi közösség által kialakított, további fejlődés szempontjából létfontosságú ismeretek és információk megőrzése és továbbadása: a nyelv segítségével. Az embert az állati léttől az „ipari” tevékenység választotta el, az eszközök célszerű és rendszeres használata: a munka. Beöthy azonban hangsúlyozta, hogy csak azon eszközhasználó közösségek voltak képesek a környezettel folytatott kíméletlen harcból győzelmesen kikerülni, amelyek tagjai, ha még a legkezdetlegesebb és legkevésbé

differentiált hangok útján is, de közölni tudták egymással életfontosságú megfigyeléseiket. Ez annyit jelent, hogy az értelem nem az emberré válás oka, de a lehetőségét döntően biztosította. Az emberi társadalomfejlődés első szakasza az ún. definit közösség volt, Beöthy értelmezésében a hatalmi megosztottság nélküli közösség, amelyet véleménye szerint induktív úton kimutatni ugyan nem lehet, de az emberi együttélés egyetlen lehetséges módozata volt. A fejlődés legalacsonyabb lépcsőinek kutatása Beöthy számára rendkívül fontos kérdés, mert a kezdektől kimutatható, hogy a fejlődés rugóit magában az emberben

kell keresni, nem pedig kívülálló törvényekben. Ezt a véleményét Comte és Bagehot általa történetietlennek tartott felfogásának bírálatával emeli ki. Comte „ki noha a haladás eszméjét elsőként vezette be a társadalmi viszonyok szemléletébe”, az emberi tulajdonságokat állandónak, megváltoztathatlannak képzelte el, és az ember társas hajlamát fajjellegként fogta fel. Comte ezzel támasztotta alá elképzelését az emberek többségének a tehetetlenségéről és ebből egyenesen következett Comte igénye egy vezető réteg állandó meglétére. Bagehot indítékai mások voltak, a természetes kiválasztás elvét kívánta alkalmazni, de következ-

tetéseiben Comtéhoz állt közel, amikor az emberi fejlődés kezdetén a kormányzat mennyiségét, nem minőségét tartotta fontosnak, azaz az emberi közösség többségének vezetését, akaratuk és véleményük figyelembevétele nélkül. Beöthy szerint az emberek együttműködése és kezdeti kormányzati szerveik létrehozása fejlődés eredménye volt, önvédelmi szerepe volt a természet elleni küzdelemben, a túlnyomó erő és fenyegetés ellenében az ember csak ezt az utat választhatta.

A társadalomfejlődés második szakasza Beöthy elképzelése szerint az ún. „kétszervi társadalom”, amelyben ellentétben a definit

közösséggel, a politikai hatalom megoszlott, létrejött a „politikai” munkamegosztás. Beöthy hangsúlyozta, hogy a bonyolultabb állami szervezet nem a népesedés következménye, hanem a társadalom komplex fejlődésének eredménye. A társadalmi életnek, a termelésnek a bonyolultabbá válásával létrejöttek bizonyos funkciók, mint a hadvezér, bíró, terményelosztó, pap stb. Ezeket a funkciókat a fejlődés eme fokán mindig az egyéni rátermettség alapján töltötték be, a funkciók örökletessé válása a későbbi fejlődés eredménye. A funkció állandósulása azonban mélyreható változást eredményezett a közösség

tudatában, létrejött a közösségi tudat mellett az „alattvalói öntudat”. Az alattvalói öntudat nem patológikus jelenség, hanem a társadalom bizonyos fejlettségi szintjének fontos tartozéka.

A társadalom fejlődésének harmadik szakasza több úton haladt tovább. A közösségek vagy megmaradtak a „kétszervi társadalom” szintjén, vagy egyesítette őket egy centralizált önkényuralmi rendszer, vagy pedig létrejött a különböző társadalmak szövetségi rendszere. Beöthy a társadalom fejlődésének harmadik lépcsőjeként az önkényuralmi rendszert vette, hangsúlyozva, hogy ez nem szükségszerűen a szövetségi társadalom

történeti előzménye. A két társadalmi rendszer elterjedését nem is történeti egymásutániség sémáján képzelte el, inkább gazdasági okokat keresett. Beöthy sohasem fogadta el a termelés fejlődésének azt a besorolását, ahogy az a skót gazdasági iskola tevékenysége nyomán széles körökben elterjedt, azaz a gyűjtögetés, vadászat, állattartás és földművelés merev evolúcióját. Beöthy a társadalmi fejlődés eme kezdeti fokain gazdaságföldrajzi okokat látott dominánsoknak. A növényi monokultúrára felépült társadalmak döntő többsége mutat despotikus arculatot, a kisebb népsűrűséggel bíró területeken viszont a szövetségi társa-

dalom alakult ki. A despotikus rendszerek Mezopotámiától kezdve egészen a közép-amerikai magaskultúrákig megtalálhatóak; a szövetségi társadalom tipikus példái pedig az észak-amerikai indiánok törzsei. Beöthy mind a kétszervi, a despotikus és a szövetségi társadalom illusztrálására számos etnográfiai és etnológiai anyagot közölt, ezzel műve bizonyító anyagának túlnyomó része néprajzi jellegű lett.

Beöthy egy helyütt kutatásának módszerével foglalkozva megállapította, hogy vizsgálódásait csupán a társadalom politikai szerveire terjesztette ki, ezek változásainak törvényszerűségeit figyelte

meg. Hozzáfűzte azonban, hogy a politikai szervezet nem egyenlő a társadalom életének egészével, így az adott elemzés sem ölelheti fel a társadalmi lét összességét. Ez a különbségtétel jellemző Beöthy társadalomelméletének egészére, kormányzati munkássága során maga is tapasztalta a politikai fejlődés és irányítás és a valóságos élet nem egybeeső kontúrait.

A politikai intézmények fejlődésével párhuzamosan, illetve azzal való kölcsönös kapcsolatában elemezte Beöthy a szellemi élet evolúcióját. Megállapította, hogy az értelem nemcsak az emberré válás fontos elősegítője, de szerepe a haladás során egyre fontosabb

lett. Az értelem fejlődése a despotikus berendezkedésű társadalomban ütközött a legnagyobb akadályokba, e rendszer politikai szélcsendje nem teremtett kedvező légkört, megakadályozta a „szabad politikai életben edzett értelmiség” létrejöttét. Ezeknek a rendszereknek dermedt levegője nem ellentétes a hitvilág, a vallás és egyes művészetek burjánzásával, virágzásával. A művészet azonban eleve lemondva a politikai elkötelezettség minden fajtájáról, az „iparos” művészet színvonalán reked meg. A társadalmi mozgás meggátlása, amely Beöthy szerint patológikus jelenség, vezethet a militarista szellem túlsúlyához egy adott

társadalmon belül, ami aztán a társadalom fejlődésének fő akadályává válik minden esetben. Az állandó harc egy bizonyos fejlődési szint elérése után nem az egészséges erők érvényesülésének kedvez, hanem a társadalom egészét aránytalanná teszi, rablásra berendezkedett vezetésnek rendeli alá és ily módon éppen a leghaladóbb tényezők felülkerekedését akadályozza.

A társadalom fejlődését Beöthy szerint a szakadatlan haladás jellemzi, és ezért csak átmenetinek tartotta azt a megtorpanást, sőt törést, amely Magyarországon Tisza Kálmán rendszerével bekövetkezett. Véleményének közvetve

adott kifejezést abból az alkalomból, hogy a „Budapesti Szemle” szerkesztősége felkérte, hogy ismertesse Comte munkásságát. A tanulmány 1879-ben jelent meg *Comte Ágoston társadalomtani nézetei* címen, és igen figyelemreméltók azok a részletek, amelyek bíráló megjegyzéseket tartalmaznak. Beöthy ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely Comte eszméin nevelkedett, és éppen ezért a kritika jelezte, hogy miben és mennyiben jutott ő maga túl a comte-i pozitivizmuson.

A *Comte Ágoston társadalomtani nézetei* című tanulmány a comte-i életmű első komoly elemzése volt a hazai szakirodalomban és sokáig

az egyedüli maradt. Beöthy helyeselte Comte azon célkitűzéseit, amennyiben Comte célja a társadalmi előrelátás és tervezés volt. Hasonlóképpen egyetértett Comte azon szemléletével, hogy a társadalom statikai (anatómiai) vizsgálatát a dinamikai (fiziológiai) megismerésnek kell követnie, amelyben az emberiség folytonos haladásának eszméje nyilatkozik meg. Eltérőek voltak Beöthy nézetei a társadalomkutatás részleteit illetően.

Comte a társadalmi viszonyok változásaival foglalkozott, de magát az embert történetileg változatlannak tartotta, ezért nem kutatta a fejlődés alacsonyabb fokait, nem

vizsgálta az „emberi természet legvalódibb lényegét”, az emberi tevékenység és tudat, az emberi társadalom kialakulását. Beöthy szerint „a haladás oka ugyancsak az emberi természetben található föl; azon ösztönben, melynél fogva az ember állapotát folytonosan javítani törekszik minden tekintetben, vagy más szavakkal physikai, erkölcsi, értelmi lételet mindinkább kifejlesztteni igyekszik”.

Beöthy nem tekintette az emberek többségét „kiskorúnak”, tagadta, hogy egy vezető réteg hivatott a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek felismerésére és ezek gyakorlati alkalmazására. Beöthy szerint ezek a felfogások

az emberiség történetének mondanak ellent, az eredmények nem egy mindent tudó elitnek, hanem a többség tudatos munkájának köszönhetőek. Beöthy hozzáfűzte, nem helyes a fejlődés eredményeit egyedül az anyagi körülmények javulásán mérni, hanem a szellemi életet is figyelembe kell venni, az emberi haladás megértéséhez az „emberi ész történetének kell vezetőül szolgálnia”.

Comte társadalmi dinamikáját elemezve Beöthy sorra vette a Comte által felvázolt történeti szakaszok egyes fontos kérdéseit. Az ún. teológiai korral foglalkozva Beöthy tévesnek minősítette Comte azon tételét, hogy az emberi

cselekvésnek a múltban elsősorban a hit, az ideológia szolgált irányelvül. A természettel szembeni küzdelemben a munkáé volt az elsőbbség, amely egyre inkább a múltba nézve mindig is nehezebb volt, a munka elvégzése mindig is természeti folyamatok megfigyelésén és kihasználásán alapult. Beöthy szerint Comte eltúlozta a vallás szerepét, hogy aztán azt álmításnak minősítve mint a közvélemény befolyásolásának és irányításának hatalmas eszközét mutassa be. A modern valláskutatási elméletek alapján Beöthy rámutatott arra, hogy a vallási képzetek bizonyos történeti körülmények között alakultak ki, és a vallás

eredeti funkciója a környezettel való kapcsolat sajátos alakítása volt, a szerepe csak később módosult. Ez megmutatkozott a szervezeti keretek létrejöttével, amelyek megmerevedése nem segítette elő, sőt növelte a katolikus egyházhoz fűződő illúziók eloszlását, amelyektől Beöthy meglátása szerint Comte sem volt mentes.

Comte rendszerében az ember, mint a társadalom hivatalnok a fegyellemmel és a társadalom összérdekeit képviselő államhatalom iránti feltétlen engedelmességgel tartozik. Beöthy elutasította a Comte társadalmi koncepciójában rejlő politikai elit gondolatot ugyanúgy, mint a szellemi téren is „kis-

korúnak” tartott többség helyett gondolkodó „szellemi hatóság” tervét. Beöthy találóan mutatott rá az eredendő bűnről szóló egyházi tétel és az emberek „kiskorúság”-konceptiójának összefüggésére, mindkettőnek a magja, hogy az ember csak közvetítéssel üdvözülhet, illetve juthat el az igazság megismeréséhez. Comte „antropológiája” Beöthy számára elfogadhatatlan volt, mert ember-típusa alapján elfogadó és befogadó, aki kész leszűkíteni gondolkodási körét ugyanúgy, mint cselekvése hatósugarát.

A TÁRSADALMI ANTROPOLÓGIA
SZOLGÁLATÁBAN
(1880—1886)

1880. május 27-én Beöthy levélben fordult a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó bizottságához, közölvén, hogy *A társadalmi fejlődés kezdetei* címen elkészült nagyobb munkájának első két kötetnyi kézírata. Súlyos betegsége azonban megakadályozta a további tervezett kötetek megírásában.

A könyvkiadó bizottság számára Kautz Gyula készített értékelést Beöthy kéziratáról. Beöthy munkásságát az utóbbi évtizedek egyetemes törekvései között helyezte el, amelyik „nép- és ember-

tani", politikai és szociológiai problémákat kívánt egyszerre megoldani. Kautz szerint Beöthynek sikerült számos kérdést megnyugtató módon tisztázni, és a munkát kiemelkedő színvonalúnak minősítette, hozzátéve hogy nemcsak Magyarországon állná meg a helyét.

Beöthy könyve a szó igaz értelmében úttörő volt, helyzetét nagyon megnehezítette, hogy egy új tudományág művelőjeként jelentkezett Magyarországon és nem állott módjában hazai tapasztalatokra és eredményekre támaszkodni. Hasznosítani tudta azonban Vámbéry Ármin munkáit a hazai tudósok közül, és mint hozzánk legközelebb eső anyagot, Bogisič

kutatásait is. Művének megírásához Beöthy közel kétszáz művet használt fel, és mennyiségénél is imponálóbb a felhasznált munkák minősége. Érdemes felsorolni illusztrálásként néhány szerzőt: Bachofen, Bagehot, Darwin, Haeckel, Huxley, Bogisič, Maine, Tylor, Lubbock, McLennan, Morgan, Livingstone, Spencer, Sherrington és számos más kitűnő tudós. A felhasznált művek közül Beöthy számára különösen sokat jelentett Spencer *Descriptive Sociology* című gyűjteményes munkája. Spencer életművében sajátosan keveredett két olyan elv, amely sokak szerint nem egyeztethető össze: az evolúciónak és struktúrának, illetve

funkciónak az elve. E kettősség rányomja bélyegét Beöthy fejtegetéseire, annál is inkább, mert az a másik munka, amely írására a legnagyobb hatást gyakorolta, Morgannak 1877-ben megjelent *Ancient Society* című, világszerte nagy érdeklődést keltő könyve volt.

Morgan hatására Beöthy a társadalmi fejlődés menetét nem csupán a politikai intézmények kialakulásának, valamint a haladó szellemi élet haladásának útján kívánta követni, hanem mintegy a való emberi élettel kitöltve, a család és rokonság, a területi-vérségi kapcsolatok összefüggéseit is figyelembe véve. Egy lényeges

kérdésben eltért véleménye Morgantól, a fejlődés egyes szakaszait nem osztotta be „technológiai” korszakok, mint a gyűjtögetés, vadászat, állattenyésztés, földművelés sémája szerint; általában a vagyon megjelenését és megszilárdulását tette mérföldkövé a társadalmi fejlődésben, függetlenül annak realizálódásától. Emiatt korszakolása sem öltött merev formát, Beöthynél az egyes korszakok nem végérvényesen felváltó egymásutániségükben következnek, hanem egymásban születte, együtt továbbélve, „survival” jelenségként egy új rendben is egzisztálva követik egymást.

Beöthy munkájának első részé-

ben részletesen tárgyalta a patriarchális család történeti előzményeit, és megállapította, hogy a család a nőközösségből a matriarchátuson át fejlődött a patriarchátus szintjére. A nőközösségi család szintjén az emberi közösség horda-szervezettségben élt, munkamegosztása nem eredményezett politikai megoszlást a társadalomban. A fejlődés második szintjén a termelés bonyolultabbá válásával kialakultak a társadalom életének folytonosságát biztosító társadalmi-politikai intézmények, a hadvezéri, bírói, termékelosztói, papi funkciók. A szerzett javak a matriarchális öröklési rendszer szerint folytonos áramlásban voltak a

közösségen belül, a kialakult funkciókat nem öröklés, hanem az egyéni rátermettség alapján töltötték be. Amíg a családi és rokonsági kapcsolatokat a matriarchális viszonyok, addig a térbeli elhelyezkedést az azonos elv szerint működő területi-vérségi kapcsolatok irányítják. Ennek a foknak jellemző intézményei a törzs és a frátria, az endogámia és az exogámia házasodási rendszerei alapján. A társadalom fejlődésének eme két első lépcsőjén nyitva állt az út az egyéni tehetség érvényesülésének, ezáltal a „természetes kiválasztás” elvének. A vagyon megjelenése alapvetően megváltoztatta az emberi kapcsolatokat, az egyén szerepe a

társadalomban azontúl a származás, a vagyon fiúági örökítésének útján határozódott meg. A patriarchális család és rokonság intézménye a matriarchális társadalmi rendszeren belül jött létre. Egyes családok, amelyek politikai funkcióik megtartásával gátolták az új erők színrelépését, a vagyon fokozatos koncentrációját kezdték meg. Társadalmi rangjuk és vagyoni kiemelkedésük kombinációjával egyre nagyobb részt hasítottak ki a közösségi tulajdonból, és ezt már apai ágon örökítve adták fiaiknak tovább. Vagyonuk biztonságát társadalmi funkcióik örökletessé tételével alapozták meg, ezáltal létrejött a matriarchális és megosztatlan

tulajdonú közösségen belül egy réteg, amely megtörve a tradíciót, új társadalmi kapcsolatokat épített ki. Ennek a rétegnek a helyét nem területi-vérségi kapcsolatai, törzsi-frátriai hovatartozásuk határozta meg, hanem vagyonuk és politikai hatalmuk. Ez a réteg kihasználta azokat a lehetőségeket, amelyeket a termelési viszonyok fejlődése nyújtott, és elkülönülve a többségtől és megszakítva azzal hagyományos kapcsolatait kaszttá alakult. Ez a kaszt először a többségen belül, majd hatalma erősödésével a többségen kívül és afelett folytatta életét. Ezzel kialakult a társadalmi elnyomás intézményes formája: az önkényuralom.

Beöthy felfogása tehát rendkívül közelállt Kropotkin ezekben az években megfogalmazódó álláspontjához, amely a politikai intézmények létrejöttében nem a társadalmi elnyomás végrehajtóját látta, hanem a társadalmi együttműködés szervét. A hadvezéri, bírói, terményelosztói, papi hivatalok a bonyolult kapcsolatok és intenzívebb termelés megszervezése érdekében alakultak ki, hogy biztosítsák a közösség anyagi és szellemi életének zavartalanságát. Beöthy már Comte-ról szóló elemzése kapcsán kifejtette, hogy a vallás csak a társadalmi fejlődés egy későbbi fokán vált az elnyomó hatalom „szellemi hatóságává”.

Hasonlóan vélekedett a politikai intézményekről is, melyek véleménye szerint csak a vagyoni különbségek megerősödésével váltak a társadalmi elnyomás eszközeivé, ellentmondva teljesen eredeti funkciójuknak. Beöthy tehát funkciójában szemlélte mind a vallást, mind az egyes társadalmi intézményeket, és ennek a szemléletének kialakításában nemcsak Spencer már említett funkcionális gondolkodása játszott szerepet. Beöthy mindig tartózkodott egy olyan monista szemlélettől, amely a pozitivizmus, a korabeli technokrácia és a szociáldarwinizmus esetében olyan nagy egyoldalúsághoz vezetett. Beöthy tudatosan kereste

az induktív módszerek alkalmazását, ebben a szellemben építette bele társadalomfejlődési elméletébe a korabeli magyar társadalomfejlődésből levont tapasztalatait is. Az 1867-et követő éveket megítélve azt a konzekvenciát vonta le, hogy a kezdeti, össztársadalmi érdekeket szolgáló hivatalokat később az őket a vagyon és származás alapján betöltő réteg saját érdekeinek monopolizálta, ezzel megváltoztatva az intézmények eredeti célját. Amíg Eötvös, Deák, Csen-gery, Trefort önzetlen munkásságot folytattak, elhivatva az egész ország érdekének, addig Beöthy szerint Tisza Kálmán és „mamelukjai” saját rétegük érdekeit tar-

tották tevékenységük céljának. A kormányzat megszűnt a társadalom egészét szolgáló intézmény lenni, egy kaszt uralmát biztosító hatalommá vált. Beöthy szerint a társadalmi mozgások hullámainak „taraján” mozgékony és élelmes réteg ül, amely az új rendszer megerősödésével az új társadalmi intézményeket saját céljára sajátítja ki. Ezt érti Beöthy a kasztokon és M. A. Sherring indiai kutatásainak figyelembevételével ezt a társadalmi jelenséget tekinti létezőnek a vagyon első megjelenésétől egészen a korabeli kapitalizmusig. Mindez nem jelenti azt, hogy Beöthy társadalomelmélete peszsimista lett volna. Töretlenül hitt

a szakadatlan haladásban és Tisza Kálmán rendszerét egy történeti szakasznak tartotta, annak ellenére, hogy nem tartotta elkerülhetetlen fázisnak kora magyar politikai életének eme rossz irányba terelődését. Beöthy a társadalmi fejlődés tudatos irányításának híve volt, nem vallotta makacs determinizmust, hogy a bekövetkezett állapot a magyar történelem egy szükségszerű lépcsője, elkeseredetten látta, hogy mivé lett a „nagy” generáció munkásságának gyümölcse, de biztos volt a „szabad-
elvű” társadalmi rendszer átmene-
tiségében.

Az evolúciós társadalomkutatás eredményei méltán tűnhetnek a

késői olvasó számára egy bizonyos szociológiai, néprajzi, társadalomelméleti tudás egyéni „variációjának”. Beöthy evolúciós társadalomfejlődési sémája azonban a korabeli tudományos irányzatok és eredmények, de a XIX. század második felének egyetemes és főleg magyar történeti, politikai fejlődésének hatása alatt állt, annak szerves része és szülötte volt. Beöthy társadalomelemzése ugyanakkor érdekfeszítő és izgalmas, egész világra kiterjedő bizonyító anyaga mellett mélyen nemzeti fogantatású. Vakmerően vágott bele az időben és térben szinte határtalan anyagnak, hogy nemcsak hazája, de minden nép szá-

mára is a társadalomtervezés optimális rendszerét dolgozza ki.

Közel ezer oldalra rúgó művének kiadásakor Beöthy már súlyos beteg volt. Éjszaka is dolgozott, és szellemi frissessége megőrzéséért hideg fürdőket vett. Végzetes betegség támadta meg, négy évig ágyhoz láncolta. Hosszú szenvedés után halt meg, 1886 januárjában.

BEÖTHY LEÓ ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNET

Beöthy haláláról hírt adtak a lapok, Findura Imre a Pesti Hírlap január 8-i számában írt nekrológot. A fiatal statisztikus munkatárs szép portrét rajzolt Beöthyről, kiemelve önerejéből szerzett óriási tudását és mély emberségét. A Magyar Tudományos Akadémián a szokásos emlékbeszédet György Endre, a rendkívül képzett gazdasági szakember tartotta. György visszaemlékezése elsősorban Beöthy közgazdasági munkásságával foglalkozott, más és jelentősebb alkotásairól csak futólag emlékezett meg.

Ezen a hiányosságon túl csak csorbította Beöthy érdemeit, hogy György Endre magáévá téve Pulszky Ágost véleményét, Beöthy munkásságát az élettől idegennek minősítette. Közrejátszott ebben minden bizonnyal az a vita, amely az 1873 óta elhúzódó és világszerte jelentkező gazdasági válsággal összefüggésben a védvám és szabadverseny teoretikusai között kibontakozott. A helyzetet bonyolította, hogy a védvám Angliában nemcsak a konzervatívoknak, de a liberálisoktól leszakadó és a torykhoz közeledő liberálisoknak a követelésévé is vált. György Endre, amint erre Halász Gábor *Magyar viktoriánusok* című tanul-

mányában rámutat, áttekintést adva a „Budapesti Szemle” 1875-ös évfolyamában a legújabb közgazdasági irányzatokról, aggodalommal állapította meg Adam Smith gazdasági iskolájának világszerte erősödő bírálatát, és fejtegetéseiben Beöthyt is az új konzervatívok közé sorolta. György Endre — és ez írásából kiderül — a különben is hanyatló liberalizmus utolsó, de fontos maradványának az eltűnésétől, és a két végletnek: egyrészt a konzervativizmus, másrészt a szocialista tendenciák előretörésétől tartott.

Beöthynek a konzervatívok közé való besorolása erőltetett és jogosulatlan volt, mert a védvám

kérdésében egészen mások voltak nála a motívumok. Nem került sohasem egy sorba azokkal, akiknél a védvám a nemzeti elzárkózás, a szűk látókörű nacionalizmus ürügyéül szolgált, és politikai, valamint eszmei téren egyre reakciósabb álláspontra helyezkedtek.

A liberalizmusnak merev értelmezését, a gazdaság belső törvényszerűségéből fakadó, az embereknek és a társadalomnak az akarától független, politikai intézmények befolyásoló vagy irányító szerepét kizáró automatizmus szemléletét Beöthy sohasem tette magáévá. Fenntartásai, sőt ellenvetései az idők folyamán sokasodtak, de

ez nem vitte Kállay Bénihez hasonlóan a konzervativizmus táborába, segítőtársává vált, ha közvetve és nem mindig egyértelműen is, a már jelentkező radikális és szocialista irányzatoknak. Nem tekinthető véletlennek, hogy a századforduló fiatal tudósnemzedékének egyik tagja, Bolgár Elek, 1909-ben a „Monatsschrift für Soziologie” számára írott tanulmányában már felfigyelt Beöthy Leó munkásságára. Egyébként még váratott magára Beöthy munkásságának kellő és sokoldalú méltatása. Nem jelentette ezt sem a „Századok” 1883-as évfolyamában megjelent recenzió, sem a György Endre által szerkesztett „Nemzetgazda-

sági Szemle” egyoldalú véleményezése 1884-ben. Beöthy munkáinak alaposabb ismeretéről tanúskodott ugyanakkor Lánczy Gyulának 1881-ben megjelent *A faluközösség eredete* című könyve. A szerző Beöthytől eltérően, és vele is vitatkozva, az ősi társadalmak elemzését nem a jövő számára alakított pozitív példaként végezte. Lánczy Morgan kutatását követve arra a megállapításra jutott, hogy az első társadalmi struktúrák dezintegrált, kis közösségek voltak. A vagyoni egyenlőség uralkodó volt ebben a fejlődési szakaszban, és ez az állapot a vadászat és állattartás szintjein is megmaradt. A földművelés kezdetekor fennállt

továbbra is a vagyonközösség, de ez a fejlődés során fokozatosan felszámolódott, és ezáltal felbomlott maga a faluközösség is. Lánczy a továbbiakban támadta azokat a nézeteket, amelyek az egykori egyenlőségre hivatkozva ezt a jövőre szeretnék alkalmazni; Lánczy ezeket a célokat erkölcsi, társadalmi és gazdasági érvekre való hivatkozással elvetette. Amíg Beöthy a múltban is az emberi együttműködést tartotta fontosnak, és ennek növekedő szerepében látta a haladás igazi biztosítékát, addig Lánczy ismét az egyéni érvényesülést tette a fejlődés céljának.

1890-ben megjelent az „Ethnographia”, a Magyar Néprajzi

Társaság hivatalos közlönye. Első számában jelent meg Katona Lajos elvi jelentőségű cikke, az *Ethnographia*, *Ethnologia*, *Folklore*. Katona a néprajz alapvető vizsgálódási területeiként a természet- és kultúrföldrajzot, az etnográfiát, etnológiát és folklórt jelölte meg. A néprajzi szociológia céljának a következőket tartotta: „Az illető népnek a társadalmi fejlődés lépcsőzetén elfoglalt helye társadalmi intézményeinek abszolút (az egyetemes emberiség haladására vonatkoztatott) és relatív (saját népisége fennmaradásának érdekéhez mért) becse; az ezen becslésből levonható következtetések és általános elvek rendszere; a nép jövőjének a tudo-

mányos belátás szerint megállapítható prognózisa s az ebből esetleg levezethető elővigyázati (törvényhozási) rendszabályok.” Katona eme meghatározása, amelyet ő az általa felhasznált irodalomban is megjelölt kutatók, köztük Tylor, Spencer és mások munkássága ismeretében alakított ki, lényeges vonatkozásaiban Beöthy célkitűzéseivel és módszereivel azonos. Annak ellenére, hogy Katona indokoltnak és egyenesen fontosnak minősítette ezt a jellegű kutatást, az „Ethnographia” későbbi számai nem szenteltek helyet Beöthy munkásságának ismertetésére és méltatására.

A néprajz a múlt század évtize-

deiben elismert tudományággá vált, és számos művelője szemében Beöthy amolyan amatőrnek tűnt, aki pályája során volt irodalmár, publicista, közgazdász és társadalomfilozófus, hogy végül a társadalmi antropológiával is megpróbálkozzon. Gyakori, sőt talán általános is, hogy a rákövetkező nemzedék értetlenebbül áll az előzővel szemben, mint a későbbiek. Mennyivel nagyobb megértés és egyben történeti igazság mutatkozott meg a fasizmus áldozataként fiatalon meghalt Halász Gábornak azon írásaiban, amelyekben a XIX. század hatvanas-hetvenes éveinek politikai gondolkodásával foglalkozott.

Több mint fél évszázaddal Beöthy halála után, 1942-ben jelent meg Halász Gábor *Magyar viktoriánusok* című kiváló tanulmánya, amelyben a kiegyezést követő évek nagy generációjának a tagjai között Beöthy Leót is számontartotta. Érdeemes idézni ezzel kapcsolatban írásának egyes részleteit. „A kiegyezés utáni évtizedben ez a közgazdaságon nevelődött, széles látókörű, gyakorlati érzékű nemzedék vezető pozíciókba kerül és teljes erővel nekiáll ifjúkori eszményei megvalósításának. . . . Az íróasztal mellett, hivatali szobákban kodifikáló, a törvényhozást gyökeresen és eredményesen az új idők szelleméhez

alkalmazó vezetők szinte máról holnapra varázsoltak elő modern intézményekkel rendelkező Magyarországot . . . A kor hőségének, a vállalkozó típusnak, a gazdasági élet kapitányainak frissességben nem marad mögötte, koncepcióban pedig messze felülmúlja őket ez a bürokrata réteg; a nemzet legjobb erői gyűlnek össze egy történelmi pillanatban a hivatal-szobákban. Ha az elmúlt évtizedekben az országgyűléseken, most a minisztériumokban kell keresni az elitet, osztályfőnökök, tanácsosok egyszerre tudós és munkás világában.” A helyzet a továbbiakban az országban végbemenő változásokkal párhuzamosan megvál-

tozott, és erre mutat rá Halász Gábor, így folytatva gondolatmenetét: „...az évek folyamán hátvédjük, a hivatal is megváltoztatta jellegét. Túlnépesedik, az első válogatott elitet felváltja a vidékről áramló réteg, amely egyszerűen elvesztett birtoka pótlását keresi állásában, és a hivatal erkölcsi és szellemi arisztokratizmusát a könnyebb és külsőségesebb reprezentálásra cseréli. Legfőbb nehézségük pedig, hogy polgárosító munkájuk, az új elvekkel igazgatás, a lázas kodifikálás, külföldi polgári intézmények elültetése többé-kevésbé légüres térben marad, mert a törvények életreváltója, a polgári osztály nem akar megszületni.

A megnyílt munkaterületen, kezükben a hatalommal, lelkükben a nyugtalan tettvággal, megint csak doktrínéreknek számítanak; realizmusuk, nagyszerű kezdeti eredményeik megtörnek a közeg lomha ellenállásán. Rá kell eszmélniök, hogy a változtatás rendjében legényegesebb a társadalmi szerkezet átalakítása; az elvi kérdésektől, a forradalmak szükségességének és az állami hatalom mértékének problémáitól így fordul most a bíráló az organikus bajok felé. Ennek elvégzése azonban egy újabb nemzedékre hárul. . .” — írta Halász Gábor, és eme újabb nemzedék tagjainak felsorolásában említi Beöthy Leót is.

A „magyar viktoriánusok”, köztük Beöthy is, osztoztak névadóiknak abban a hitében, hogy a tudomány és technika az emberiség törvényszerű fejlődésében rendkívüli szerepet töltenek be. Igen szemléltetően írja ezzel kapcsolatban Halász Gábor a *Csengery Antal* című tanulmányban a következőket: „Az ipari század akkor jutott el önérzete legmagasabb fokára, és Londonban tárja fel büszke eredményeit a világnak. Széchenyi emberekkel ismerkedett az útján, Szemere Bertalan politikai rendszerekkel, Csengery most gépeken ámul, a Kristálypalota, a Polytechnikum csodáin, elektromos mutatóványokon, eszközökön, ame-

lyek egészen új világot ígérnek a régi helyén. Megkezdődött az anyag költészete; hallgassuk meg átszellemült leírását. »Augusztus 13-át a kiállításban töltöttük. Szédítő, kábító s minden várakozást felülmúló látomány. Nem tudja az ember, mit nézzen, hol kezdje, s kétségbeesik, hogy képes lesz-e mindezt valamikor mind átnézni! Óriási temploma a világ művészi tárgyainak, iparának és termékeinek... A gépek iszonyú zaját, zörejét, csattogását, moraját, füttyölését, a gőzgépek bömbölését csak akkor halljuk, ha az illető osztályba, a hol a gépek vannak, megyünk. Minő gépek ezek! Egyik egész zuhatagot hajt. S a

tömerdek szobor mindenfelé, a legjelesebb művészekről stb.« Bizony, újfajta művészet is bontogattja szárnyát, amelyik nem fél a mesterségektől, sőt tőlük kap ihletet; Csengery, a humanista, korával együtt elbűvölten helyesel, már a vallásból keres hasonlatot a kiállítási csarnokra (templom!), a polytechnikum gondolatát, ahol »a tudományos kísérletek roppant nagy mérvben, sok költséggel, virtuositással végrehajtvák«, hogy a vívmányokat mindjárt bemutassák a közönségnek, a legszebb eszmének tartja. »S gondoskodva van közben, könnyebbyszerű élvezetekről«, értsd, humorisztikus előadásról bűvárharangban a terem

közepén levő tó fenekén, hangversenyről számos zongorán, és olyan orgonákon, hogy nagy templomot megrendítenének, egyik mégsem zavarná a másikat, olyan nagyok az arányok. Az ipari civilizáció virágjában van. De a polgári hatalom és a gazdaság is. »A Temze körül járván, bementem egypár dockba. Mi roppant vagyon! Mi óriási világkereskedés! Világrészek szerint vannak felosztva a dockok. Itt Új-Zeeland amott Nyugat- vagy Kelet-India«. A királynő, akinek uralkodásáról nevezik majd ezt a hatalmas felendülést, Csengerytől is megkapja a hódolatot. »Sok nagy eszme áll kapcsolatban nevével. Csak a

kiállítást érintem. Hatott a formák csinosítására, szépítésére is ehaszonkereső nép közt. Hogy az ipar művészi alakban jelenik meg most már a világműtárlaton: részben az ő érdeme.« Így megigézve tér azután haza a magyar viktoriánus.”

A viktoriánus gondolkodásnak, az ötvenes-hatvanas évek Angliájának optimizmustól duzzadó szemléletének a képe nem lenne teljes, ha figyelmen kívül maradna még egy fontos tényező: az evolúció elve a társadalomban. Innen a társadalmi antropológia iránti nagy érdeklődés, és az az igény, hogy a társadalmi embertant tekintsék a tudományok, és ha közvetve is,

a tudományos igényű politika alapjának. J. W. Burrow mutat rá 1966-ban megjelent *Evolution and Society. A Study in Victorian Social Theory* című kiváló művében, hogy a viktoriánus szociológusok és szociálantropológusok, így Spencer vagy Tylor is, a társadalomtudományokban a társadalom fejlődésének a vizsgálatát és törvényszerűségeinek feltárását az emberiség jövőjének alakítása érdekében folytatták. Az antropológia vonatkozásában Tylor, majd Frazer ezt ismételten hangsúlyozták, érdemes ezzel kapcsolatban idézni Frazernek a liverpooli egyetemen tartott székfoglalójából a következő részletet: „Az antropológiá-

nak . . . a szó legtágabb értelmében az a célja, hogy felfedezze azokat az általános törvényeket, amelyek az emberiség történetét a múltban szabályozták és amelyek, ha a természet tényleg egységes, azt a jövőben is ezen törvényszerűségeen felépülő várakozásunknak megfelelően szabályozni fogják.”

Frazer székfoglalójának magyar nyelvű szövege *A társadalmi ember-tan célja* címen jelent meg 1914-ben a „Huszedik Század” hasábjain, miután előzőleg a *Psyche's task* második kiadása függelékéként 1913-ban első ízben került a nyilvánosság elé. Az antropológiai evolucionizmus, amelynek Beöthy Leó az úttörője lett hazánkban,

még a századforduló után is elevenen ható eszmei irányzat maradt, nem is szólva arról, hogy Engelsnek 1880-ban megjelent és Morganra támaszkodó *A család, állam és magántulajdon eredete* című munkája révén a tudományos szocializmus elméletének is részévé vált. Érthetetlen, hogy miközben Beöthy Leónak olyan eszmetársai, mint az amerikai Ward és az orosz Kropotkin ismételten és jogosultan szerepeltek a hazai tudományos sajtóban, továbbá a társadalmi darwinizmusnak olyan szélsőséges képviselőivel, mint Gumplowiczal vagy Ratzenhoferrel módjában állott a hazai közvéleménynek megismerkednie, Beöthy Leó sorsa

az elhallgatás lett. Amíg Gumplo-
wicz és Ratzenhofer nézetei alkal-
masak voltak arra, hogy alapot
nyújtsanak a hatalom igazolására
az Osztrák—Magyar Monarchiá-
ban általában és Magyarországon
különösen, addig Beöthy Leó
társadalmi antropológiája többek
által már idejétmúltnak és naiv-
nak tekintett aspektusai ellenére
számos alapjában helyes elemet
tartalmazott még mindig.

Érdemes ezzel kapcsolatban
egybevetni Beöthy életútját Kállay
Béniével. Igaz, hogy a nagy próba-
tétel ideje a Beöthy halálát követő
évtizedekben következett be. Csak
találgatni lehet, hogy egykori
barátai és munkatársai közül kinek

az útját követte volna. Nagyon valószínűtlen, hogy Kállay Béné, aki konzervatív ellenzékiességét feladva a közös külügyminisztérium magasrangú beosztottja lett 1879-ben, majd 1882-ben közös pénzügyminiszter és Bosznia-Hercegovina kormányzója. Kállay Béné a „Budapesti Szemle” 1900. évfolyamában név közlése nélkül a boszniai problémával foglalkozott, és ezt alkalmul használta fel arra, hogy kifejtse az emberekről alkotott véleményét. Halász Imre hívta fel a figyelmet arra, hogy Kállay emberképe mennyire megváltozott pályafutása során. A fiatal Kállay, amikor nem magyar és fejlettségben elmaradt területen

megkezdte kiküldetését 1867-ben, még minden ember és embercsoport előtt nyitva álló és megnyitható lehetőségek hirdetője és bajnoka volt. A helyi szokásokban és idejétmúlt intézményekben a fejlődés akadályát, az elmaradott vagy elmaradó népeknek más fejlett népek mellé való felsorakozása gátját látta. A nyolcvanas években azonban módosultak nézetei és sok rokonvonást mutattak az angol gyarmatosításnak főleg Indiában alkalmazott módszereivel. Alapelve és gyakorlattá Kállay Béninél is egyre inkább az vált, hogy a hagyományos intézményeket, régi szokásokat, a gazdasági és társadalmi munkamegosztásnak ki-

alakult formáit és azoknak megfelelő uralmi rendszereket nem kell megbolygatni, mert azok jól felhasználhatóak a megszálló hatalom helyzetének megszilárdításában. Kállay és munkatársai részletes felméréseket végeztek, amelyek a helyi intézmények vizsgálatán túl a hagyományos gondolkodás szerepét is figyelembe vették, így Kállay bizonyos fokig néprajzi jellegű információkat is beépített terveibe.

Kállay Béni számára több évtized távlatából idejét múltnak és gyakorlatilag használhatatlannak tűnt az a társadalmi antropológia, amely az emberiség egységének a gondolatán alapult, és a fennálló különbségekben csak fázisbeli el-

térést látott, amely behozható, ha — ez volt a viktoriánus gondolkodás egyik jellemzője — minden nép rátér a virágkorát élő és fejlődés betetőzését jelentő Anglia útjára. Az angol „csoda” azonban néhány évtized után a múlté lett, Kállay Béni sok mindenből kiábrándult, és ha nem is Angliából, de annak liberális változatából. A liberalizmus elvetésével Kállay Béni elvetette a társadalmi evolúció elvét annyiban, amennyiben az egyet jelentett volna az alsóbb társadalmi osztályoknak és a fejletlenebb népeknek teljes egyenlőségre irányuló igényével.

Nem a védővám vagy közgazdasági kérdések voltak azok,

amelyek hosszabb távon választóvizül szolgáltak Beöthy Leó számára. A megváltozott körülmények között megmaradt a társadalmi evolúció hívének messzemenő társadalmi, politikai és eszmei következtetéseivel együtt. Mint a társadalmi evolúció teoretikusa, elkerülhetetlenül olyan probléma közelébe kellett hogy kerüljön, mint a társadalmi fejlődés új hordozójának a kérdése. A válasz a múlt század hetvenesnyolcvanas éveiben kibontakozó szocialista mozgalom szempontjából már elég egyértelmű volt, de az útkeresés vele nem merült ki. A kérdés elől azonban nem lehetett többé kitérni, a XIX. századból

véglegesen át kellett lépni a XX. századba. Ez történt Beöthy egykori barátjával, Halász Imrével, aki hosszú keresés majd hallgatás után a XX. század első évtizedében eljutott nemcsak a „Nyugat” köréig, hanem 1912-től fogva annak a szerkesztésében is kivette részét. Halász Imre jelentkezése olyan személyiségek körében mint Ady Endre, Ambrus Zoltán, Babits Mihály, Elek Artur, Kaffka Margit, Laczkó Géza, Móricz Zsigmond, Osvát Ernő, Schöpflin Aladár, Ignotus és Fenyő Miksa jelezte az idők változását. Amidőn Halász Imre 1918-ban meghalt, Ignotus emlékezett meg róla a „Nyugat” 1918. március 16-i szá-

mában, többek között a következőket írván: „Az öreg Halász Imre nem volt idegen a már új Magyarországon, mert ha embe-
reiben nem is, de eszméiben és törekvéseiben tulajdonképpen inkább az ő országa volt, mint a fiatal korabeli, mikor ez ország igazában csak egypár nagy és előrelátó fiának az óhajtásában élt.”

És közéjük tartozott Beöthy Leó is.

BIBLIOGRÁFIA

Beöthy Leó főbb művei

Achemenidák utóda. Delejtű. Temesvár, 1858.

Áldozatok. Hölgyfutár Pest, 1860.

A kereskedelem. Budapest, 1869.

A bankügy elmélete. Budapest, 1875.

Nemzetlét. Budapest, 1876.

A társadalom keletkezéséről. Akadémiai székfoglaló. Budapest, 1878.

Comte Ágost társadalomtani nézetei. Budapesti Szemle 1879.

A társadalmi fejlődés I. II. kezdetei. Budapest, 1882.

A Beöthy Leóval foglalkozó szakirodalom

FINDURA IMRE: Beöthy Leó. Fővárosi Lapok 1886. 8.

GYÖRGY ENDRE: Beöthy Leó lev. tag emlékezete. Budapest, 1892.

HALÁSZ GÁBOR: Válogatott írásai. Budapest, 1959.

HALÁSZ IMRE: Egy letűnt nemzedék. Budapest 1911.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó
igazgatója

Felelős szerkesztő: Róbert Zsófia

Műszaki szerkesztő: Csörgő István

AK 346 k 7476

Terjedelem: 5 (A/5) ív + 1 db melléklet

74.75128 Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

